

Római katolikus és görögkatolikus társadalmi törekvések a 19–20. század fordulóján Magyarországon¹

KLESTENITZ TIBOR

A 19. század második felében megszülető modern nemzetállamok szinte egész Európában konfliktusba kerültek a katolicizmussal. A választójog kiterjesztésével megkezdődött a tömegek politikai részvétele, ami sok esetben a középosztály antiklerikális csoportjait juttatta hatalomra. A hagyományos társadalmi keretek felbomlása, az elvilágiasodás és a modern természettudományos világnézet terjedése pedig közvetlen veszélyforrást jelentett az egyház szellemi pozícióra.² A kihívás arra készítette a katolicizmust, hogy megpróbáljon a korábbiaknál sokkal intenzívebben támaszkodni híveinek támogatására. A Szentszék egyik félhivatalos orgánuma már 1882-ben leszögezte: a hívők feladata, „hogy pótolják az államot egyházvédő és segítő feladatában”, ami összefogást és önszerveződést igényel.³ Ennek háttérében az a felismerés húzódott meg, hogy a világiak támogatása nélkül az egyház többé már nem érezheti magát biztonságban.⁴

Ezek a törekvések Magyarországon is éreztették hatásukat. 1894. december 19-én a püspöki kar értekezletén felmerült a kérdés: hogyan történjen a katolikus erők – XIII. Leó pápa által nyomatékosan ajánlott⁵ – egyesítése. Hidassy Kornél szombathelyi püspök katolikus körök alakítását, gyűlések tartását, a laikusok megnyerését, valamint a világi és egyházi tényezők egyesítését ajánlotta erre a célra.⁶ Firczák Gyula munkácsi püspök a nyilvánosság előtt néhány évvel később, 1899-es nagybőjti körlevelében fejtette ki bővebben véleményét a kérdésről. A szegénység leküzdésének és a szellemi fejlődésének a

-
- 1 A tanulmány az OTKA NK 83 799 számú kutatási programjának támogatásával készült.
 - 2 ATKIN, NICHOLAS – TALLETT, FRANK: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750*, Oxford–New York, 2003, Oxford University Press, 141–142.
 - 3 A világi katolikusok feladata a jelen időkben – kivonat a Civita catholica [sic] után. *Religio*, 1882. 47. (II. félév), 372.
 - 4 A malinesi egyházmegyei congressus. *Religio*, 1889. 27. (I. félév), 209.
 - 5 A pápa ezt magyar vonatkozásban a Constanti Hungarorum kezdetű, 1893. szeptember 2-án kelt körlevelében fejtette ki a legegyszerűbben. A mi Szentséges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarország püspökeihez. *Magyar Allam*, 1893. szeptember 8. 1.
 - 6 Esztergomi Prímási Levéltár Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1894. december 19. 6–7.

lehetőségét az erkölcsi élet megjavításában látta, amiben ő is fontos szerepet szánt az egyesületeknek.⁷

A tanulmányban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy bemutassam: a Magyarországon 1900-tól rendszeresen megtartott országos katolikus nagygyűléseken, a társadalmi szervezkedés egyik legfontosabb fórumán, milyen törekvéseket fogalmaztak meg néhány érdekes részterületen – a sajtó, a szövetkezeti mozgalom, a népművelés, a mértékletességi egyesületek és a kivándorlás ügyében –, és ezek hogyan érhetőek tetten a korszak görögkatolikus közgondolkodásában.

A nagygyűlések elsősorban a katolikus társadalmi program megalkotását célozták. Ahogyan Csernoch János, a későbbi hercegprímás 1901-ben megfogalmazta: „Harcolunk, de harcunk sem az állam, sem más valláson lévő honfitársaink ellen nincs irányítva. Harcolunk a saját tétlenségünk, tehetetlenségünk, aluszékonyságunk ellen, és ha a katolikus hitéletet fölvirágoztatjuk, meggyőződésünk az, hogy ez által hazánk érdekeit is szolgáljuk, mert nem lehet rossz hazafi az, aki jó katolikus.”⁸

A nagygyűlések helyi hatásának felmérésében a legfontosabb forrást az Ungváron, a Szent Bazil Társulat kiadásában megjelenő Görög Katolikus Szemle jelenti, amely az új katolikus társadalmi törekvések helyi szócsövének tekinthető. Az 1899. december 24-én kiadott mutatóványszám szerint a szerkesztőség célja a katolikus eszmék terjesztése, a nép szellemi előrehaladása és ezzel Magyarország jólétének előmozdítása volt.⁹ A lap szerzői minden évben határozottan buzdították olvasóikat a budapesti nagygyűléseken való részvételre. Beszámoltak arról, hogy Firczak Gyula püspök körlevélben ajánlja a megjelenést,¹⁰ egy szerző, Hadzsega Bazil pedig az esemény jelentőségét – nem kevés túlzással – egyenesen az I. egyetemes zsináthoz hasonlította.¹¹ A nagygyűlések legfőbb eredményét a katolikus öntudat erősítésében látták: „Aki ezelőtt szégyellte vallását s Isten imádatát elhanyagolta [...] az most kivetkőzött gyengeségéből s varázsütésre fennkölt bátorsággal néz a világ szemébe” – írták. A szemtanúkra különösen a nagygyűlést lezáró körmenet, a hívők katolikus öntudatának nyilvános demonstrálása volt nagy hatással.¹²

A munkácsi egyházmegye részvételével viszont elégedetlenek voltak, hiszen 1901-ben mindössze négy fő – a püspök, Kende Péter, a képviselőház tagja és két parókus – képviselte őket.¹³ 1902-ben ismét csak négy résztvevő

7 MAROSI ISTVÁN: *A munkácsi görög katolikus egyház kibívásai és a megoldási kísérletek Firczak Gyula püspök (1891–1912) tevékenysége idején. Licencia dolgozat*, 2010. 126. http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/liturgia/marosi_firczak.pdf

8 CSERNOCH JÁNOS: *A nagygyűlés első napján*, in *Alkotmány*, 1902. október 15. 2.

9 *Olvasóinkhoz!* in *Görög Katolikus Szemle*, 1899. Mutatóványszám. 1.

10 *Püspökünk a katolikus nagygyűlésről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 43. 4.

11 HADZSEGA BAZIL: *A katolikus nagygyűlés előtt*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 43. 3.

12 TAPOLCZAY: *A katolikus nagygyűlésről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 46. 2.

13 *Katolikus nagygyűlés*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 45. 4.

akadt.¹⁴ A helyzet 1903-ban javult némileg, amikor az egyházmegyéből már 18 fős küldöttség utazott Budapestre.¹⁵

A katolikus társadalom megszervezésében és irányításában különösen fontos szerepet tulajdonítottak a sajtónak. A Görög Katolikus Szemle szerzője szerint „katolikus önértékünk ébredését [...] egyedül ama mozgalom idézte elő, melyet kat. nagygyűléseink irányítanak és amelynek fő támasza a lendülésnek induló sajtó”.¹⁶

A nagygyűlések által hozott határozatok valóban azt célozták, hogy elősegítsék versenyképes sajtóorgánumok létrehozását, amelyek szilárd gazdasági alapokkal rendelkeznek. Ehhez kiváló eszközt jelenthetett volna a részvénytársaságok alapítása, ettől ugyanakkor a klerikusok általában idegenkedtek, mivel úgy tartották, hogy a kereskedelmi működés nem méltó egy katolikus intézményhez.¹⁷ Emellett érdekes módon sok újságíró is ellenezte a részvénytársasági formát, mert attól féltek, hogy a részvényesek a támogatás fejében befolyást követelnének a szerkesztőség napi munkájába, ami korlátozza a szakmai eredményességet.¹⁸

Ennek ellenére két fontos kezdeményezés – egy római és egy görögkatolikus – 1902-ben mégis sikert aratott. A Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége a szélesebb néprétegeket megszólítására törekvő filléres bulvárújság, az Új Lap kiadásra részvénytársaságot alapított, amely főpapok és arisztokraták segítségével gyűjtötte össze a negyvenezer koronás alaptőkét.¹⁹ Ugyanabban az évben az ungvári Szent Bazil Társulat is úgy döntött, hogy kiadóját részvénytársasággá alakítja át, négyszáz darab ötkoronás részvény kibocsátásával, amelyeket a papság, a hívők és az egyházi intézmények számára tettek megvásárolhatóvá.²⁰ A részvénytársaság alakuló közgyűlése „fényes sikert” aratott, és létrejött az Unió Irodalmi és Könyvnyomda Rt.²¹

A munkácsi egyházmegye papságának figyelmét már egy korábbi eset is a média fontosságára irányította. Két évvel korábban Firczak püspök egyik körlevele ugyanis, amely az anyanyelvű oktatás fontosságát hangsúlyozta, élénk támadásokat váltott ki néhány országos napilap részéről. Ezek szerint a püspök a rutén öntudatot kívánta volna erősíteni a rutén nyelvű tankönyvek alkalmazásának elrendelésével.²² A támadásokkal szemben 1900. október 14-én a

14 TAPOLCZAY: *A kath. nagygyűlés után*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 43. 2.

15 *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 43. 2.

16 TAPOLCZAY: *Ébredünk*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 9. 2.

17 ERDŐSY KÁROLY: *Még egy levél Zichy Nándor koszorújához*, in *Élet és irodalom*. Szerk.: Toma István. Budapest, 1914, *Élet Rt.* 100.

18 *Országos Pázmány Egyesület*, 1901. 1. 96.

19 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár 7122-1126/1902. A Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége Városey Gyulának.

20 *Felhívás*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 13. 2.

21 *A Szent Bazil Társulat közgyűlése*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 14. 2.

22 *Támadások főpásztorunk ellen*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 39. 3.

máriapócsi zarándoklatra összegyűlt klérus kifejezte tiltakozását.²³ „A papság működését nem a kétes célú hírlapok írka-firkáiból ítélik meg, hanem a hitélet elevenségéből” – írták.²⁴

A Görög Katolikus Szemle bekapcsolódott az egyházi sajtó érdekében indított országos propagandába is. Ennek keretében közölték például Prohászka Ottokár beszédét, amelyet a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének vándorgyűlésén mondott el Nyitrán.²⁵ A lap szerzői kevesellték, hogy Ungvár 8000 katolikus lakója mindössze 130–140 katolikus lapot járatott.²⁶ Ezért – XIII. Leó pápa programjának megfelelően, amely az „írással szemben írást állítsatok” elv alapján a katolikus sajtó fejlesztésére, versenyképessé tételére törekedett²⁷ – arról igyekeztek arról meggyőzni a klérust és a hívőket, hogy ők is legyenek rendszeres előfizetők. Úgy vélték, hogy sok parókus azért nem járatott katolikus lapokat, mert attól félt, hogy az állami tisztviselők ezért a „sötét középkor” képviselőinek tartaná.²⁸ Arról viszont különösen büszkén számoltak be, hogy 1902-ben a magyar papnövendékek új folyóirata, az Ébredünk éppen egy munkácsi egyházmegyei kispap, Puza Szilárd kezdeményezésére jött létre Budapesten.²⁹

A katolikusok hatékony társadalmi összefogásának legfőbb előfeltétele a hívők gazdasági érdekeinek felkarolása lett volna. A katolikus közélet egyik vezetője, Zichy Nándor gróf ezért hívta életre 1899-ben a Keresztény Szövetkezetek Országos Központját, amelynek az volt a célja, hogy a közvetítő kereskedelem áremelő hatását kikerülve olcsóbb termékekkel lássa el a vidéket. A központhoz néhány hónap alatt kilencven szövetkezet csatlakozott 17 600 taggal.³⁰ Három év elteltével, 1903-ban már kétszázötven szövetkezet működött.³¹

A kezdeményezők úgy vélték, hogy a szövetkezetekkel a népbe „üzleti érzést, kommerciális szellemet” lehet „becsepegtetni.” Azt remélték továbbá, hogy a jól működő szövetkezetek magukkal hozzák a társadalmi összetartás erősödését.³² Az 1906-os nagygyűlésen azzal érveltek az intézmény mellett, hogy a nehéz megélhetési viszonyok miatt a falusi kiskereskedők általában

23 *Tiltakozás*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 42. 3.

24 *Mária-Pócs*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 42. 1.

25 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A sajtó feladata a modern korban*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 23. 1.

26 *Az Ungvári Katolikus Kör*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 14. 1.

27 KLESTENITZ TIBOR: *A magyar katolikus klérus és a tömegsajtó kihívásai a 20. század első harmadában*, in *A 20. század egyház-és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből*, (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) Szerk.: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár, Pécs, 2012, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. 117.

28 VERAX: *Hírlap*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 49. 2.

29 TAPOLCZAY: *Ébredünk*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 9. 2.

30 *A Keresztény Szövetkezetek országos kongresszusa*, in *Religio*, 1899. 38. (II. félév). 304.

31 *A keresztény szövetkezetek IV. kongresszusa*, in *Alkotmány*, 1903. október 22. 5.

32 *Zichy Aladár gróf a szövetkezetek népművelő fontosságáról*, in *Alkotmány*, 1904. október 22. 6.

csak uzsorával tudnak hasznot termelni, amit a szövetkezetek alkalmazásával lehet letörni.³³

A gazdasági érdekek felkarolása a rossz természeti adottságok között élő, nem megfelelő gazdálkodási módszereket alkalmazó görögkatolikus népesség, elsősorban a ruszinok vonatkozásában szintén sürgető feladatnak számított. A Görög Katolikus Szemle ennek legfontosabb eszközét szintén a hitelszövetkezetekben vélte megtalálni.³⁴ A kormány – többek között a Firczák püspök vezetésével 1897 februárjában tartott értekezlet javaslatai alapján – segélyakciót indított támogatásukra. Ennek keretében 1900 januárjáig 56 községében 11 hitelszövetkezetet hoztak létre, az áruraktárakban pedig a korábbiaknál 50–60%-kal olcsóbban lehetett hozzájutni a közszükségleti cikkekhez.³⁵

A Görög Katolikus Szemle szerzői lelkesen támogatták a kezdeményezést, és elsősorban a papokat és a birtokosokat bíztatták arra, hogy mutassanak jó példát a helyi társadalomnak, támogassák a szövetkezeteket.³⁶ Azt is javasolták, hogy az egyházi intézmények szintén fogyasztási szövetkezetek útján szerezzék be a szükséges élelmet.³⁷ Néhány évvel később azonban Volosin Ágoston úgy látta, hogy a kezdeti fellángolás ellenére az ungváriak többsége a helyi szövetkezet iránt nagy közönnyel viseltetett. „Másmint állami támogatás nélkül is meg tudta hódítani a szövetkezeti eszme az embereket, nálunk pedig az állami támogatás dacára is csak nehezen halad előre az ügy” – írta. A kudarcot elsősorban annak tulajdonította, hogy „a szocializmus álapostolai” mesterségesen elidegenítették az eszmétől a tömegeket, valamint annak, hogy sokan „egy-egy kicsinyes eset, a szövetkezeti üzlet személyzetének esetleges tévedése vagy mulasztása miatt az egész üzletet” elítélték.³⁸

A Szemle szerzői ezért az előrelépés feltételének a közönség mentalitásának megváltoztatását, a tudatosság növelését tartották volna. A szociális problémák fő okát abban látták, hogy a szegény falusi néppel nem törődik senki. A városoknak nagy a lobbyereje, így sok előnyre tehetnek szert, falusi küldöttség viszont alig jut el a miniszteri előszobákba – írták.³⁹ A Szemle szerzőinek véleménye szerint a néppel nem foglalkoztak eleget az iskolán kívül, pedig állandó útmutatásra szorult volna, még olyan alapvető kérdésekben is, mint például a nőnevelés vagy a háztartástani ismeretek.⁴⁰

Nagy István tanító egyenesen úgy vélte, hogy a nép „önérzete nincs még kellőleg kifejlődve, nem érzi emberi méltóságát.” Ezért azt sürgette, hogy az

33 *Keresztény szövetkezeti kongresszus*, in *Alkotmány*, 1906. szeptember 26. 4.

34 *Köznépünk jólétének emeléséről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1899. Mutatványszám. 3.

35 GÖNCZI ANDREA: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár–Beregszász, 2007, PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 106–107.

36 *Köznépünk jólétének neveléséről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1899. Mutatványszám. 3.

37 *A keresztény szövetkezetekről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 16. 3.

38 VOLOSIN ÁGOSTON: *A szocializmus meg a szövetkezés*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1904. 13. 70.

39 M. Sz. L. *A falusi nép elszegényedéséről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 37. 3.

40 *Haladjunk*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 46. 1.

egyszerű embereket tanítsák meg a megfelelő gazdálkodásra, a mértékletességre és a tisztaságra.⁴¹ Egy pályatársa az „úrhatnámság” terjedésében, a divat utánzásában látta a nép romlásának egyik fő okát, ami ellen a papság és a tanítóság fellépését kérte.⁴² Tölgyessy Lajos tanító arra bízta kollégáit, hogy az iskolából kikerült fiatalokkal is rendszeresen foglalkozzanak, alakítsanak egyesületeket a számukra, ha nem akarják, hogy korábbi munkájuk veszendőbe menjen.⁴³ Ennek a felhívásnak a háttérében valószínűleg a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelete állt, amely előírta az ifjúsági egyesületek szervezését – a katolikusok viszont ezeket természetesen inkább felekezeti alapon kívánták megvalósítani.⁴⁴

Sokan az analfabetizmus magas szintje miatt az olvasókörök terjesztését is fontosnak tartották volna, ám 1903-ban – a püspök folyamatos sürgetéseinek ellenére – mindössze 5 olvasókör működött az egyházmegyében. Ennek egyik okát abban látták, hogy a parókusok féltek belevágni a szervezés munkájába, mert attól tartottak, hogy a rutén vidékeken alkotott olvasókörök miatt könnyen pánszlávoknak bélyegezhetik őket.⁴⁵

A népművelés színvonalának emelését célozta volna a tanítók egyházmegyei egyesületének létrehozása is. Ezt támogatói lélektani és szakmai szempontból egyaránt fontos előrelépésnek tartották volna, és azzal érveltek, hogy az ellentábor is „a tömörülés és egyesülés köteléke teszi oly erőssé”.⁴⁶ A Munkács-egyházmegyei Tanítói Egyesület létrehozásának gondolatát először 1900-ban vetették fel, meg is kezdődött az előkészítés, ám végül nem történt semmi. 1902-ben, Firczák Gyula tízéves püspöki jubileumának ünneplésére hivatkozva, ismét előtérbe került a kérdés.⁴⁷ Ekkor Vadász Mihály tanító az espereskerületi gyűléseket arra kérte, hogy vitassák meg az egylet alapításának tervét. Ugyanakkor a kezdeményezés jövőjéről pesszimistán vélekedett: „mi görög kat. kántortanítók nem tudunk egyetérteni és összetartani” – írta.⁴⁸ Az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy ekkor valóban nem sikerült létrehozni az egyesületet.

A közművelődés terén viszont sikerült néhány fontos részeredményt elérni. A legsikeresebb intézménynek talán az ungvári Katolikus Kör számított, amely változatos témákat feldolgozó felolvasóesteket rendezett, hatalmas ér-

41 NAGY ISTVÁN: *Néhány szó népünk neveléséről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1900. 16. 3.

42 VADÁSZ MIHÁLY: *Népünk szegénységének egyik oka*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 17. 2.

43 TÖLGYESSY LAJOS: *Alakítsunk ifjúsági egyesületet!* in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 35. 3.

44 *A III. katolikus nagygyűlés*, Mihályfi Ákos beszéde. in *Alkotmány*, 1902. október 16. 4.

45 *Olvasókörök népünkénél*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 23. 1.

46 TANÍTÓ: *A tanítói összejövetelekről*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1904. 23. 1.

47 *Egyházmegyei tanítói egyesületünk kérdése*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 14. 3–4.

48 VADÁSZ MIHÁLY: *Nyílt kérelem a munkács-egyházmegyei főtisztelendő Esperes urakhoz*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 15. 3.

deklódést keltetve. A témák közé tartozott például az álom jelenségének magyarázata, amivel az előadó nevetségessé tette az álomjósolás babonáit.⁴⁹

A görögkatolikus közösségnek – a nép széles tömegeinek nevelése mellett – az is fontos érdeke volt, hogy tehetséges tagjai számára biztosítsa a továbbtanulás és ezzel a társadalmi felemelkedés lehetőségét. Ez azonban a gyakorlatban sok nehézséggel járt, hiszen a budapesti egyetemi tanulmányok rengeteg pénzbe és fáradságba kerültek, és segítség hiányában sokan nem voltak képesek végzettséget szerezni. A Görög Katolikus Szemle szerzői ezért 1902-ben javaslatot tettek arra, hogy a hallgatók támogatására létesítsenek egyetemi internátust.⁵⁰ A kezdeményezésre feltehetően hatással lehetett az, hogy egy évvel korábban Zichy János gróf vezetésével Budapesten megalakult a Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület, amely 24 fős intézetet hozott létre.⁵¹ Az egyesület viszonylag gyors fejlődésen ment keresztül, négy év múlva már 110 hallgató elhelyezéséről tudott gondoskodni.⁵²

A felvetéssel szemben azonban egyesek inkább azt javasolták, hogy ne törekedjenek külön szervezkedésre, hanem fogjanak össze a római katolikusokkal, és társuljanak a már működő internátushoz.⁵³ Az ügy felkeltette a püspök figyelmét is, aki szükségesnek tartotta budapesti internátus alapítását, pénzt adományozott, és támogatást kért a jómódú hívektől.⁵⁴ 1903 tavaszán akciót indítottak, amelynek, valamint a kormány segítségének köszönhetően 14 görögkatolikus egyetemi hallgató ingyen férőhelyet nyert.⁵⁵

A tágan értelmezett népművelés fontos feladatát jelentette a századfordulón az alkoholizmus terjedése elleni fellépés is. Ennek fontos eszközét képezték a mértékletességi egyesületek, amelynek tagjai kötelezték magukat az alkoholfogyasztástól való teljes vagy részleges tartózkodásra, valamint az egészséges életmód mellett fellépésre. Az első ilyen, amerikai mintát követő – felekezeten kívüli – egyesület 1900-ban alakult meg Budapesten. 1901-ben már öt keresztény egylet is működött, amelynek tagjai egyházi fogadalmat tettek az alkoholtól való tartózkodásra. A katolikus nagygyűlésen a témát tárgyaló Kirschanek Ödön további egyesületek alapítását tartotta szükségesnek,⁵⁶ és tiltakozott a nemzetközi mértékletességi mozgalmon belül jelentkező „vallástalan tendenciák” ellen.⁵⁷ A Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége a

49 *Tütkári jelentés*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 15. sz. 1.

50 *Létesítsünk gör. kath. egyetemi internátust*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 41. 1.

51 *A magyar katolicizmus kilencszázados jubileuma alkalmából tartott Országos Katolikus Nagygyűlés Budapesten 1900. augusztus 17–19-én*. Szerk.: Gyürky Ödön. Budapest, 1901. 83.

52 *A Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület közgyűlése*, in *Alkotmány*, 1904. október 20. 5.

53 SZABOLCS: *A gör. kath. internátus érdekében*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 47. sz. 1.

54 *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 17. sz. 1.

55 *A budapesti görög katolikus internátus*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 49. sz. 4.

56 KIRSCHANEK ÖDÖN: *A keresztény mértékletességi egyesületek*, GYÜRKY 1901. 253–256.

57 *A keresztényszociális és karitatív szakosztály ülése*, in *Alkotmány*, 1903. október 22. 7.

mozgalom népszerűsítésére Keresztény Mértékletesség címmel külön periodikát indított.⁵⁸

Ungváron szintén igen fontosnak ítélték a kérdést. Úgy vélték, hogy a közromlás oka a kocsmázás, ezért a lelkészeknek nagyobb gondot kell fordítania arra, hogy visszatartsák a népet az italtól, mert az alkohol a vallásosságnak is ellensége.⁵⁹ A munkácsi egyházmegye területén különösen súlyos gondot okozott, hogy a kocsmákban mérgező, vitriollal vagy denaturált szeszszel kevert pálinkát is forgalmaztak. Ezért Egán Ede, a ruszinok helyzetének javítására hivatott miniszteri biztos italmérési jogot kért a szövetkezetek számára, hogy legalább a rossz minőségű italok fogyasztásából eredő károkat csökkenthesse.⁶⁰

A Görög Katolikus Szemle lelkesen támogatta ezeket a törekvéseket, és a magyar állam számára, amely szerinte semmit sem tett az alkoholizmus ellen, Svájcot állította követendő példának, amely monopóliumokat vezetett be az alkohol forgalmazásának korlátozására.⁶¹ A budapesti helyzettel összevetve egyébként az egyházmegyében a mértékletességi egyletek ekkor viszonylag kedvező helyzetben voltak, hiszen 1902-ben összesen tíz ilyen egyesület működött. (Igaz, a 388 parókiához viszonyítva számuk így is nagyon kevés volt). Tevékenységükkel elégedettség övezte, hiszen a tagok általában komolyan vették kötelességeiket.⁶²

Az Egán Ede által képviselt törekvések hatása a római katolikusok körében is kimutatható. 1899-ben például Prohászka Ottokár a katolikus szövetkezetek budapesti gyűlésén amellet érvelt, hogy a teljes lemondás helyett, első lépésként inkább a keresztény szövetkezetek számára kell italmérési jogot szerezni.⁶³ 1908-ban egy szónok az országos nagygyűlésen szintén arra intette hallgatóit, hogy a mértékletesség a társadalomban csak fokozatosan érhető el. A reális cél kezdetben szerinte csupán az lehetett, hogy „a kisember az egyelőre neki szükséges italt a szövetkezetben beszerezhetvén, ez által elvonatik a korcsmától és a korcsma légkörétől és a könnyű eladósodás veszedelmétől”.⁶⁴

A gazdasági és szociális problémák egyik legnyilvánvalóbb következménye a tömeges kivándorlás volt, amely legnagyobb arányban a görögkatolikus vallású népeiséget érintette. Már az első katolikus nagygyűlés is foglalkozott az emigráció ügyével, azonban az előadó, Robitsek Ferenc plébános a hatalmas tömegeket érintő nyugati irányú népmozgással szinte csak érintőlegesen foglalkozott, a fő problémát pedig a Romániába irányuló emigráció következ-

58 *A III. katolikus nagygyűlés. in Alkotmány, 1902. október 16. 3.*

59 *Felvidékünk és a korcsmák. in Görög Katolikus Szemle, 1901. 5. 2.*

60 GÖNCZI, i.m. 40.

61 *Az alkohol, in Görög Katolikus Szemle, 1901. 18. 2.*

62 HADZSEGA BAZIL: *Haladunk-e?* in *Görög Katolikus Szemle, 1902. 22. sz. 1–2.*

63 *A Keresztény Szövetkezetek országos kongresszusa. in Religio, 1899. 38. (II. félév). 303.*

64 Wildfeuer Károly a fogyasztási szövetkezetek üzemének határaitól. in *Alkotmány, 1908. szeptember 17. 5.*

ményeinek kezelésében látta.⁶⁵ 1902-ben a nagygyűlés úgy határozott, hogy a kivándorlást nem szabad jogi eszközökkel megakadályozni, viszont ügyelni kell arra, hogy a távozók „ne vesszenek el örökre a haza számára”, ezért a katolikus társadalmi tevékenységet külföldön is folytatni kell.⁶⁶ Az 1903-as budapesti nagygyűlésen részt vett a német katolikusok kiemelkedő vezetője, Peter Paul Cahensly, aki sokat tett az óhaza és a német emigránsok közötti kulturális kapcsolatok kiépítése érdekében. A gyűlésen emellett érvelt, hogy a kivándorolók védelmére és a helyi pasztoráció megszervezésére a magyaroknak is meg kellene alapítania a Németországban már bevált Rafael Egyesületet, amely gondoskodik képzett missziós papok kiküldéséről⁶⁷ – erre azonban nem került sor.⁶⁸

1906-ban a kérdés ismét napirendre került. A nagygyűlés hivatkozott az Essenben tartott német katolikus gyűlés megállapítására, amely szerint az európai kikötők közül a kivándorlók védelme terén éppen a magyar fennhatóság alatt álló Fiume volt az utolsó helyen. Megoldási kísérletek kidolgozása helyett azonban a problémát a kormányhoz továbbították, arra kérve a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot, hogy a kikötővárosban alakítson megfelelő vallásos és szociális intézményeket.⁶⁹

A görögkatolikusok azonban nem engedhették meg maguknak ezt a kényelmes hozzáállást, már csak a kivándorlók jelentős aránya miatt sem. A Görög Katolikus Szemle nagy súlyt helyezett a problémára. A szerkesztők szándéka általában az volt, hogy elvegye az olvasók kedvét a kivándorlástól. Beszámoltak például olyan esetekről, amikor az országot elhagyók csalatkoztak reményeikben. 1901-ben híradásuk szerint braziliai kivándorlók levélben köszönték meg, hogy itthon igyekeztek lebeszélni őket az utazásról, és segítséget kértek a visszaúthoz, mivel csaló ügynökök miatt Dél-Amerikában kilátástalan életkörülmények közé jutottak.⁷⁰

A közösség egésze szempontjából azonban a legnagyobb kihívást az Amerikai Egyesült Államokban uralkodó állapotok jelentették. Itt a becslések szerint mintegy kétszázezer kivándorolt görögkatolikus élt, aki azonban egyházi szempontból rendezetlen körülmények közé kerültek. A Szemle egy beszámolója szerint Magyarországon békében élnek a római katolikus testvérekkel, de Amerikában „tapasztalni kénytelenek, hogy vallásuk, szertartásuk, sőt maga az Unió eszméje is gúny tárgya és lenézik az itteni római katolikus epizkopátus” részéről, a galíciai eredetű papok pedig a magyar parókusok ellen izgattak a

65 GYÜRKY, i.m. 115.

66 Kirschanek Ödön a kivándorlás körül szükséges társadalmi tevékenységről, in *Alkotmány*, 1902. október 16. 7.

67 *Keresztényszociális és karitatív szakosztály*, in *Alkotmány*, 1903. október 21. 6.

68 DR. TARDOS: *A katolikus nagygyűlés szíves figyelmébe*, in *Alkotmány*, 1904. október 18. 6.

69 *Hűbuzgalmi és karitatív szakosztály*, in *Alkotmány*, 1906. szeptember 26. 8.

70 *A keserű csalódás*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 13. 4.

magyar állameszméhez való hűségük miatt.⁷¹ Egy másik beszámoló szerint a pánszláv agitátorok Magyarország ellen hangolták őket, a terjeszkedni kívánó orosz ortodox egyház szinódusa pedig még a magyar nyelvű istentisztelet lehetőségét is felajánlotta a számukra az áttérésért.⁷² A Szemle szerint a kivándorlás az államnak pénzügyileg tulajdonképpen hasznos volt, a nép számára pedig szintén előnyösnek bizonyult a hazaküldött dollárok miatt. Erkölcsileg viszont roppant károkat okozott, hiszen az Amerikából hazatérők nem ismeretek többé tekintélyt, anarchizmust terjesztettek és izgattak a magyarság ellen.⁷³

A folyamatokat Firczák Gyula is veszélyesnek tartotta. A püspök attól félt, hogy a kivándorlók, akik közül sokan 3–4 év amerikai tartózkodás után hazatértek, magukkal hozzák a skizmatikus tanokat, és a hazai lakosságot is a pánszlávizmus szolgálatába próbálják állítani.⁷⁴ Ezek az aggodalmak is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a görögkatolikus papság érdeklődni kezdett a népmissziók intézménye iránt, amely ekkor a római katolikusoknál már hosszú hagyományokkal rendelkezett, a munkácsi egyházmegyében viszont lényegében újdonságnak számított.⁷⁵ A parókusokban ekkor tehát – a latin szertartású papsághoz hasonlóan – tudatosult az, hogy a sablonosan végzett lelképásztorkodás a hitélet ellanyhulásához vezet.⁷⁶ A rendszeres időközönként megtartott népmisszióban ezért fontos eszközt láttak az „erkölcsi lény” felébresztésére, az önismeretre nevelésre, a hitéleti reneszánsz megindítására.⁷⁷

Az amerikai helyzet javítása érdekében a magyar kormány végül elérte a Szentszéknél, hogy apostoli vizitátort nevezzen ki Hodobay Andor eperjesi kanonok személyében, aki 1902. április 19-én utazott el az Egyesült Államokba. Ungváron élénk érdeklődéssel kísérték tevékenységét, ám kezdettől tartottak attól, hogy Amerikában politikai kiküldöttek fogják tartani, ezért missziója nem lesz sikeres.⁷⁸ Úgy vélték, hogy a vikáriust inkább a helyi viszonyokat alaposan ismerő amerikai papság soraiból kellett volna kiválasztani, és aggodalommal adtak hírt arról, hogy a Hodobay vezetésével tartott egyházi gyűlésen való megjelenést több gyülekezet is egyszerűen megtiltotta papja számára.⁷⁹

A szakirodalom ma – ezzel a kortársi értékeléssel összhangban – úgy látja, hogy Hodobay nyílt kiállása a kormány magyarosító szándékai mellett, valamint átláthatatlan pénzügyei visszatetszést keltettek a helyi hívekben. Tevékenysége nem csökkentette a feszültséget, hanem újabbakat idézett elő.⁸⁰ Ezek

71 *A ruthén kérdés Amerikában*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 28. 2.

72 MINOR: *Amerikai állapotok*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 31. 1–2.

73 KRAJNYAY: *Az amerikai kivándorlásról*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 44. 4.

74 GÖNCZI, i.m. 78.

75 *A missziók jelentősége*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 44. 1.

76 *A VI. katolikus nagygyűlés*, in *Alkotmány*, 1906. szeptember 25. 14.

77 *Népmissziók*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 22. 2.

78 *Amerikai vizitátor*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 15. 4.

79 *Az amerikai gör. kath. vikárius*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1902. 35. sz. 1.

80 GÖNCZI, i.m. 33.

olyan mértéket értek el, hogy egy esetben Firczák püspöknek közvetlenül is közbe kellett avatkoznia.

1902 decemberében ugyanis a munkácsi egyházmegyéből származó amerikai parókusok – összesen tizenegy fő – gyűlést tartottak Harisburgban, hogy reagáljanak az eperjesi egyházmegyéből származó papok által hangoztatott nézetekre. A gyűlés határozata tagadta és pletykának minősítette azt a vádat, hogy a munkácsiak újságcikkeket írtak volna a vizitátor ellen, és kijelentették, hogy mindenben helyeslik Hodobay céljait.⁸¹ Nyilatkozataikat az ungvári sajtó is támogatta, amely úgy vélte, hogy az Amerikában működő eperjesi papság kicsinyes és szűklátókörű magatartást tanúsított, és a széthúzás helyett a vizitátorral az élen össze kellene fogni a közös célokért.⁸²

Úgy tűnik azonban, hogy a konfliktus háttérében személyi ellentétek és féltékenység is meghúzódnak a munkácsiak részéről, akik azt nehezményezhették, hogy a vizitátort nem az ő köreiből választották. Firczák Gyula püspök többször próbált meg közvetíteni a vitában,⁸³ 1903. május 25-én pedig körlevelet adott ki a munkácsi egyházmegye Észak-Amerikában működő papjaihoz. Ebben szigorúan figyelmeztette mindazokat, akik azért elégedetlenkedtek, mert a vizitátor az eperjesi egyházmegyéből érkezett, és azokat, akik „képzelt sérelmeikre hivatkozva” szakadást akartak előidézni. A püspök arra kérte Amerikába szakadt papjait, hogy fogjanak össze a többi parókussal, és egységesen támogassák a vizitátort.⁸⁴ Felhívása azonban nem sok eredménnyel járt, és Hodobay Andor missziója 1907-ben eredmények nélkül ért véget.

Az erőfeszítések ellenére a skizmatikus mozgalmak végül Magyarországon is megjelentek. A görögkatolikus klérus az ortodox agitáció legfőbb eszközét a rölapokban látta, ezért azt szorgalmazta, hogy hatásuk ellensúlyozására adjanak ki rutén nyelvű újságokat, rölapokat. Ugyanakkor megfontolandónak tartotta azokat a vélekedéseket is, amelyek szerint a skizmatikus törekvések terjedést jelentősen megkönnyítette a papság ellátására fizetendő, feudális jellegű adófajta, a párbér fennmaradása. Ennek behajtása sok helyen rendszeres összetűzésekhez vezetett a papság és a hívők között. Ezért felvetették annak a lehetőségét is, hogy a párbért az állam váltsa meg, vagyis a központi költségvetésből utalja át a papságot megillető összegeket.⁸⁵

A terv időszerűségét és indokoltságát jelzi, hogy néhány évvel később a római katolikus egyházban is mozgalom indult megvalósítása érdekében. Az érsekvardkerti esperesi kerület 1907-ben a főpásztor helyeslésével javaslatot tett a párbér és egyéb szolgálmányok törvényhozás útján való megváltására.

81 *Jegyzőkönyv. Fölvétetett 1902. december 16-án a Munkácsi egyházmegyéből származó amerikai gör. kath. papság közgyűlésén Harisburgban*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 9. 3.

82 *Egyházunk Amerikában*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 13. 1.

83 MAROSI, i.m. 89.

84 *Főpásztorunk körlevele a munkácsi egyházmegyébe tartozó és Észak-Amerikában működő lelkészekhez*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1903. 23. 2.

85 *Schizma egyházmegyénkben*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1904. 6. 28.

A párbér elleni legfőbb érvük az volt, hogy feudális jellegű jog maradt, vagyis a nemesek nem fizettek a pap eltartásáért. Ennek következtében számos hívő megtagadta az adózást, ezért rengeteg pereskedésre, sőt, gyakran végrehajtási eljárásokra is sor került. Ez pedig idővel ahhoz vezetett, hogy sok helyen megszűnt „a lelkipásztor és a hívek közötti kölcsönös tisztelet és becsülés”, sőt „titkos gyűlölet” kezdett kifejlődni. Úgy vélték, hogy méltányos, ha az állam magára vállalja a pénzügyi terheket, hiszen a kormány számított a papság munkájára a „szociális harcban”, vagyis a szociáldemokrácia elleni fellépésben. Ezt az elvárást a klérus jogosnak tartotta, de úgy vélte, ahhoz, „hogy a szociális törekvésekben a lelkész a népnek mérsékelő és irányító vezére lehessen, feltétlenül szüksége van a nép bizalmára”. Bár majdnem kétszáz esperesi kerület támogatásáról biztosította a kérést,⁸⁶ megvalósítására mégsem történtek érdemi lépések, és a párbér még a két világháború közötti Magyarországon is fennmaradt.⁸⁷

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a 20. század eleje a katolikus társadalmiszervezési törekvések felélénkülését hozta Magyarországon. Ez sokféle tevékenységben öltött testet. Ide sorolható például a nagygyűlések tartása, új sajtóorgánumok, társadalmi egyesületek, olvasóköri, hitelszövetkezetek alapítása, a mértékletesség eszményének népszerűsítése és a kivándorlók sorsáért viselt felelősség tudatosítása. Ezek a törekvések elsődleges céljuk mellett mélyebb célokat is szolgáltak, azt, hogy megteremtsék a katolikusok közéleti identitását, felkarolják a világi hívők gazdasági és társadalmi érdekeit, ezáltal pedig újfajta, szorosabb köteléket hozzanak létre az egyház és a hozzá kötődő rétegek között. Ahogyan a példák megmutatták, ezek a törekvések párhuzamosan jelentkeztek a hazai római katolikus és görögkatolikus közösségekben. Azt is láthattuk, hogy az új modell meghonosítása a munkácsi egyházmegyében számos nehézséggel járt, amit a kortársak elsősorban a hívők mentalitásával vélték megmagyarázhatónak. „Nálunk a társulási eszme nem tud gyökeret verni”⁸⁸ – írta például a Görög Katolikus Szemle egyik szerzője. A társadalmi önszerveződés programja azonban találkozott Firczak püspök felfogásával, aki az elzárkózás helyett a modernitás kihívásaihoz való alkalmazkodás szükségességét hangoztatta, és lehetőségeihez képest a gyakorlatban is támogatta megvalósítását.

86 *Szociális szakosztály*, in *Alkotmány*, 1907. augusztus 28. 15.

87 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Budapest, 1997, Pannonica, 194.

88 *Közgyűlés előtt*, in *Görög Katolikus Szemle*, 1901. 34. 1.